

Педагогічні конфлікти в ранньому юнацькому віці

У статті охарактеризовано основні психологічні особливості юнацького віку, що є важливими при вивченні педагогічних конфліктів.

Ключові слова: юнацький вік, соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність, психічні новоутворення.

В статті охарактеризовані основні психологічні особливості юнацького віку, які важливі при вивченні педагогічних конфліктів.

Ключевые слова: юношеский возраст, ситуация развития, ведущая деятельность, психические новообразования.

Юність – перехідний етап між дитинством та дорослістю. Різні дослідники встановлюють свої критерії юності. Так, в американському підручнику “Психологія розвитку” автор Грейс Крайг [4] не розрізняє окремо юнацький та підлітковий вік, об’єднуючи їх в одному розділі та часто вживаючи синонімічно. Це пов’язано з поняттям *teenager*, загальноприйнятим в англійській культурі, яке охоплює вікову групу від 12 до 19 років. Зрозуміло, сюди входять як підлітковий, так і юнацький вік. О.Ф.Рибалко, вітчизняна дослідниця, узагальнює вікові варіації до “шкільного періоду”, аналізуючи вже в межах цього періоду конкретні психофізіологічні функції, формування особистості тощо [8]. Найбільш добросовісним дослідником юності, на нашу думку, є І.С.Кон. У своїй книзі “Психологія ранньої юності” він ретельно аналізує такі питання, як історико-культурні характеристики юності в різні історичні епохи, процес соціалізації в юнацькому віці, особливості психічного розвитку і формування особистості, взаємини з дорослими та ровесниками тощо [3]. Над проблемами юнацького віку працювали Л.С. Виготський, Л.С.Божович, І.В.Дубровіна, Д.І.Фельдштейн, Е.Еріксон, юність у призмі конфліктів розглядали М.М.Рібакова, Р.М.Грановська. Серед українських дослідників слід відзначити Г.С.Костюка, С.Д.Максименка, М.В.Папучу та ін.

Ідучи в рамках культурно-історичної психологічної традиції, ми будемо розглядати юнацький вік з точки зору таких його найважливіших характеристик, як соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність та психічні новоутворення. У контексті конфліктологічної проблематики будуть розглянуті особливості

юнацького віку, які стосуються особливостей виникнення і протікання конфліктів, зокрема педагогічних, у старшокласників.

Л.І.Божович як основний компонент соціальної ситуації розвитку старшокласника виділяє необхідність визначити своє місце в житті. Особливо підкреслюється дослідницею ключова роль формування світогляду в юнацькому віці. Світогляд формує спрямованість особистості, що накладає відбиток на все психічне життя особистості. “Вибір подальшого життєвого шляху, самовизначення стає... тим афективним центром життєвої ситуації, навколо якого починають обертатися і вся їх діяльність, і всі їх інтереси” [1, с.374].

М.В.Папуча [6] так схематично позначає соціальну ситуацію розвитку в юнацькому віці:

мій внутрішній світ! Я! моє майбутнє.

У цій схемі відбивається подвійність соціальної ситуації розвитку в юності, яка складається з двох домінуючих переживань, а саме:

1) відношення до зовнішнього світу, яке виражається як спрямованість у своє майбутнє;

2) відношення до свого внутрішнього світу, яке стає дуже значимим і існує в формах пізнання й оцінки.

Соціальну ситуацію розвитку складають відношення юнака до мікро- та макросередовища. Стосунки як на макро-, так і на мікро рівні носять кризовий характер. На макрорівні це пов’язано з нормативністю, як і при кризі 7 років. Необхідність здійснити життєвий вибір стимулює активне пізнання оточуючого світу, поряд з його глибоким переживанням. Це і є процес формування світогляду, за Л.І.Божович. Юнака вражає “багатопшаровість” моральних норм – розбіжність цінностей декларованих і здійснюваних, різниця у поглядах учителів, батьків та літературних героїв.

Виникає явище юнацького максималізму, акцентуованих крайнощів у поглядах і поведінці. Це травмує психіку і криза підсилюється.

На мікрорівні в юності людина переживає дуже значимі почуття. Це період, коли народжуються перша справжня дружба та перше справжнє кохання. Про ці відносини людина пам’ятатиме все життя; у них вонт відкривають всю красу і велич людського духу; це суто людські взаємини, стосунки найвищого ціннісного рівня. У психології мотиви цих відносин називаються мотивами афіліації, які виражаються у прагненні просто бути поруч з людиною, доторкатися до неї і до її внутрішнього світу, ділити з нею радість і неприємності життя, спілкуватися без будь-якої матеріальної, фізіологічної або соціальної зацікавленості. У таких стосунках

людина виступає перед нами як така, від якої нам нічого не треба. Це контакт внутрішніх світів, взаємопрезентація внутрішніх світів, доторкання до найпотаємнішого в іншому, відкриття світу іншої людини. Але не завжди вдається обійти всі підводні камені – сором, незграбність, розчарування. У той же час любов і дружба – це водночас і ревності, зрада, ненависть. Особистість весь час знаходиться в напруженні, що й зумовлює кризовість цього вікового етапу [6].

Специфіку соціальної ситуації розвитку в юності обумовлюють відносини з дорослими та однолітками. Детальний аналіз цієї взаємодії здійснив І.С.Кон [3]. “Ми і дорослі” – постійна тема юнацької рефлексії. Дитина в цьому віці еманіпується від батьків. Але сім'я залишається найважливішим інститутом соціалізації. Існує декілька механізмів впливу батьків на дітей, а саме: підкріплення (заохочення і покарання), ідентифікація (дитина наслідує батьків у поведінці та поглядах) та розуміння (знаючи внутрішній світ дитини, батьки формують її самосвідомість і комунікативні якості). Але конкретні якості особистості дитини, в принципі, не можуть бути виведені ні з якостей її батьків, ні з окремо взятих методів виховання. Відносини дітей-старшокласників і батьків асиметричні, нерівноправні. Багато хто з батьків, звикнувши керувати дітьми, хворобливо переживають втрату своєї влади. Юнаки, в свою чергу, неухважні до батьків внаслідок свого вікового егоцентризму. Але водночас найбільше старшокласники хотіли б бачити в батьках друзів і порадників. При всьому їхньому прагненні до самостійності, юнаки і дівчата гостро потребують життєвого досвіду і допомоги старших. Це відкриває широкі можливості для побудови конструктивних взаємин, для стосунків, які б збагачували емоційно і духовно як батьків, так і їх дітей.

Учителі переживають у відносинах із старшокласниками ті ж самі труднощі, що і батьки, і до того ж ще й ті, які обумовлені специфікою педагогічної взаємодії. В юності шкільне життя розглядається як тимчасове, те, що має обмежену цінність. Хоча старшокласник все ще належить школі, але референтні групи, з якими він подумки співвідносить свою поведінку, все частіше знаходяться поза нею. Юнацький вік – це не підготовка до життя, це саме життя, це дуже важливий і відповідальний етап життєвого шляху. І багато в чому саме від учителя залежить те, як про цей період згадуватиме людина – чи то як про етап вільного становлення, творчості і натхнення, чи як про конфліктний, напружений час вперемішку із нудьгою на уроках. Учитель має у свідомості старшокласника кілька ролей згідно з виконуваними ним функціями:

- заміна батьків;
- влада, яка володіє певним запасом заохочень і покарань;
- авторитетне джерело знань з певної області;
- старший товариш і друг.

Головна перешкода взаєморозумінню вчителів і учнів – абсолютизація рольових відносин, наївно-бюрократичний “школоцентризм”. Учитель, стурбований, передусім навчальною успішністю, не бачить за оцінками індивідуальності учня. Альтернатива цьому підходу – особистісний підхід. Мистецтво контакту з учнями, старшокласниками, передбачає чутливість і душевну відкритість самого вихователя, його готовність зрозуміти щось нове і незвичне, побачити іншого, як себе і себе, як іншого [3].

Ровесники відіграють особливо важливу роль у житті юнака. Це обумовлено наступними факторами. По-перше, спілкування з однолітками – це дуже важливий специфічний канал інформації, яку юнаки не можуть отримати від дорослих (зокрема, про статеві відносини). По-друге, це специфічний вид міжособистісних відносин, де юнак може сформувати у себе необхідні комунікативні якості. По-третє, це специфічний вид емоційного контакту. Усвідомлення групової належності дає юнаку відчуття захищеності і контакту. Повага товаришів має вирішальне значення для формування самоповаги юнака. Юнацькі групи, як і підліткові, характеризуються надзвичайною конформністю. У цьому віці виникає прагнення належати до певної субкультури. З'являються почуття дружби та любові [3].

Ще одна дуже важлива особливість соціальної ситуації розвитку старшокласників полягає в тому, що вони вперше усвідомлюють себе *об'єктом сприймання іншими людьми*. Підвищена увага до своєї зовнішності, моделювання її та експериментування з нею – наслідок цього усвідомлення. Така підвищена увага до своєї зовнішності в цьому віці може не лише впливати на поведінку, але й деформує самооцінку, впливає на систему цінностей, інші глибокі особистісні структури.

Отже, з точки зору соціальної ситуації розвитку, юнацький вік включає в себе період вікової кризи. Ситуація для старшокласника загострюється об'єктивною необхідністю вперше в житті зробити власний вибір. Вірним може бути лише такий вибір, який максимально враховує індивідуальність молодої людини. Важливим також є те, щоб цей вибір органічно входив у загальний контекст становлення індивідуальності і напряду життєвого шляху. Це має бути самостійно зроблений вибір, який дасть найширші можливості для творчого розвитку особистості.

Провідна діяльність цього вікового періоду визначається різними дослідниками по-різному. В одних вона може бути названа учбово-професійною. Для старшокласників учіння стає значимим, на відміну від підлітків, але вже не в такому аспекті, як для молодших школярів. Воно досить жорстко пов'язується з майбутнім професійним вибором учня. Але при такій постановці проблеми виникає протиріччя кардинального характеру: якщо проблеми становлення внутрішнього світу є центральними в ранній юності, вони мусять, згідно з усіма законами вікової психології, бути пов'язаними з провідною діяльністю. І це означає, що учбово-професійна діяльність не є провідною.

Сенс всього періоду юності полягає у перетворенні дитини на *суб'єкта власного життя*. Три основні психологічні ознаки характеризують людину як суб'єкта власного життя [6]:

1. Це людина, яка сама свідомо ставить цілі, виходячи з власних потреб і прагнень (але не підкоряючись їм!), аналізу життєвої ситуації, в якій вона знаходиться, та оцінки власних можливостей.

2. Суб'єкт життя використовує свої способи досягнення цілей. Частина цих способів привласнена протягом розвитку, але у своїй сукупності вони складають неповторну психологічну конфігурацію – стиль.

3. Суб'єкт життя – це обов'язково індивідуальність, тобто людина унікальна і неповторна, що має свою власну філософію життя. І саме такою вона залишається в пам'яті людей і в історії суспільства.

Юність є підготовчим етапом на шляху до перетворення людини на суб'єкта власного життя. Майбутнє, якого так прагне старшокласник, – не лише мрія. Воно – ще й необхідність і обмеження. Це дуже важливо усвідомити, адже саме як необхідність майбутнє ставить перед юнаком першу складну проблему в його житті, яку може вирішити тільки він сам. Ця проблема усвідомлюється юнаком як необхідність здійснити свідомий вибір власного життєвого шляху, її треба вирішити, принаймні, до закінчення школи. Це – головне. І тому *свідомий вибір напряму життєвого шляху* стає переважаючою формою психічної активності в цьому періоді. Отже, це і є провідна діяльність [6].

Учіння є способом виконання провідної діяльності. З одного боку, воно ніби втрачає самодостатню значущість – суб'єктивно для учня учіння має цінність лише в контексті планування власного майбутнього. Звідси – диференційоване ставлення до учбових предметів як норма навчання. З другого боку, провідний характер учбової діяльності визначає її центральну роль у психічному розвитку,

і проблеми в учінні однозначно є проблемами розвитку. Тому невстигання, невизначеність з колом необхідних надалі предметів, інші негаразди означають блокування провідної діяльності, а отже, її припинення або серйозні відхилення в розвитку особистості [6].

Учіння тісно пов'язане з іншою формою провідної діяльності – з самопізнанням. У ситуації усвідомленого вибору між учбовими завданнями, які сприятимуть розвитку нових знань і умінь, та іншими, що сприятимуть встановленню учнем власних здібностей, недоліків та перспектив, старшокласники обирають саме останні.

У процесі учбової діяльності у старшокласника формується індивідуальний стиль цієї діяльності, який, за влучним визначенням В.С.Мерліна [5], є специфічним психологічним утворенням, що опосередковує цілі і мотиви діяльності і забезпечує її неповторність.

У зв'язку з тим, що учбова діяльність старшокласника включається в загальний контекст усвідомленого вибору напряму життєвого шляху, провідну спонукальну функцію в ній виконують не учбово-пізнавальні мотиви, а мотиви досягнення. Саме як сходинок до визначення себе в майбутньому розцінює успіх і невдачу в учінні юнак [6].

Самопізнання є іншою формою провідної діяльності. Внутрішнім психологічним змістом і сутністю діяльності самопізнання є процес структурування особистістю свого внутрішнього світу. “Діяльність самопізнання має специфічну “надзадачу”: її виконання мусить призвести до виокремлення із внутрішнього світу особливої загадкової структури, яку й називають *Я*” [6, с.36]. Виокремивши себе із зовнішнього світу, людина дійсно пізнає себе і усвідомлює оточуючий світ.

Основними способами самопізнання в юності є особистісна рефлексія та інтроспекція. При рефлексії юнак бачить себе ніби очима інших людей, відбувається децентрація, співвіднесення своєї поведінки з переживаннями інших людей. При інтроспекції відбувається самозанурення, аналіз власних переживань і прагнень.

Отже, провідною діяльністю юнацького віку виступає свідомий вибір власного життєвого шляху. Основними формами цієї діяльності є учіння та самопізнання. У процесі провідної діяльності формуються основні психічні новоутворення юності, які ми зараз і розглянемо.

Згідно з І.В. Дубровіною, центральним новоутворенням ранньої юності є *готовність до життєвого самовизначення* [9]. “У психологічній готовності до самовизначення, безумовно, провідну роль грає самосвідомість – усвідомлення своїх якостей і оцінка їх, уявлення про своє реальне та бажане *Я*, рівень домагань старшо-

класників у різних областях життя і діяльності, оцінка себе та іншого з точки зору належності до певної статі, інтроспекція та особистісна рефлексія” [9, с.11]. Під керівництвом І.В.Дубровної були проведені експериментальні дослідження, які висвітлюють вищезазначені аспекти проблеми готовності юнаків до самовизначення. “Готовність до самовизначення передбачає формування у старших школярів стійких, свідомо створених уявлень про свої обов’язки і права по відношенню до суспільства, інших людей, моральних принципів і переконань, розуміння обов’язку, відповідальності, уміння аналізувати власний життєвий досвід, спостерігати за явищами дійсності і давати їм оцінку тощо” [9, с.11]. Отже, готовність до самовизначення потребує внутрішньоособистісних утворень, які в подальшому зроблять можливим творче, активне, суб’єктне життя людини.

Основними психологічними компонентами готовності до життєвого самовизначення як центрального новоутворення ранньої юності слід вважати:

- життєві плани як стійкий прояв мотивації особистості відносно визначеного напрямку життєвого шляху;
- оозвинену Я-концепцію – результат самопізнання як провідної діяльності;
- свідоме управління розвитком власної особистості (само-розвиток).

Інтегрування власної особистості і поява індивідуальності як вищого рівня її розвитку.

Ці компоненти можуть розглядатися як побічні новоутворення.

За Еріком Еріксоном, в юності повинна бути сформована его-ідентичність. Вона формується в результаті кризи і супроводжується вибором молодого людини свого професійного шляху, ціннісних орієнтирів, життєвої позиції.

Ми охарактеризували основні психологічні особливості юнацького віку з точки зору аналізу соціальної ситуації розвитку, провідної ситуації та новоутворень. Тепер звернемося до конфліктогенних особливостей юності.

Вік накладає свій відбиток на ставлення до часу. Юнак весь спрямований в майбутнє і тому втрачає значимість теперішнього моменту. “Спрямованість життя до досить віддалених цілей при ігноруванні близьких часто оцінюється як безтурботність і непрактичність”, – зазначає Р.М.Грановська [2, с. 188]. Це часто служить предметом конфлікту “батьків і дітей”. Перші вже усвідомили, що життя не знає чорновиків, все робиться остаточно, а останні страждають деякою безвідповідальністю.

Створюючи прекрасні ідеали та утопії, юнаки стають максималістами.

Це створює умови для категоричності в судженнях, однобічності в оцінках, нетерпимості до критики. Все це утруднює міжособистісне, а тим паче, міжпоколінне спілкування і може призводити до виникнення та ескалації конфліктних ситуацій.

Як зазначає М.М.Рибакова, у відносинах із старшокласниками вчителям важливо надати їм більшу самостійність і водночас можливість зберегти гарні відносини з родиною. “Через такі відносини коригується вплив неформальних груп на особистість учня, у якого кріпне впевненість у належності не тільки до суспільства ровесників, але й значимість дорослих через рівноправні емоційно насичені відносини з ними” [7, с.9].

Через власну інтелектуальну діяльність у старшокласників іде подальший процес формування власних позицій, з’являється прагнення пізнати складний світ людських відносин, самого себе – все це породжує стан внутрішньої напруги, який вони часто ховають за маскою зовнішньої розв’язності, іронії. Помилки вчителів при оцінці вчинків учнів призводять до складних ситуацій, відчуження, особистісних конфліктів. Водночас учні активно шукають серед учителів тих, з ким можна про все поговорити відверто. Якщо цей пошук знайде відгук, то можна говорити про побудову конструктивних стосунків, де немає місця руйнівним конфліктам.

Пошуки і сумніви у цьому віці є нормальним станом учнів.

Взаємовідносини з учителями стають для учнів ареною для демонстрації нових можливостей в особистісному спілкуванні, способом формування відносин з дорослими людьми в цілому. Все це породжує яскраво виражений інтерес до особистісних якостей оточуючих людей, потребу в їх пізнанні через активні форми взаємодії з ними, через вчинки. І вчителю особливо важливо зайняти виважену позицію, щоб не відштовхнути учня, не загострити відносини до рівня конфліктності.

На жаль, часто самі вчителі ініціюють конфлікти. Вони не помічають багато чого гарного в учнях, бояться змінити свою рольову учительську позицію на загальнолюдську. Чимало конфліктів виникають через образи вчителями особистості учнів, приниження їх гідності, що породжує захисну реакцію.

Коли вчитель розуміє складність і непослідовність поведінки всіх учасників ситуації, тобто бачить не тільки вчинок учня, але й самого себе, свої дії його очима, він здатен дати об’єктивну оцінку своєї поведінки, попередити конфлікт, взяти на себе розумне керівництво ситуацією. Цінність такої поведінки вчителя полягає в тому, що

учасники ситуації і присутні при цьому учні набувають досвіду правильної побудови взаємовідносин з людьми [7].

Отже, юність – це специфічний віковий етап з певними особливостями соціальної ситуації розвитку, певною провідною діяльністю та відповідними психічними новоутвореннями. Окремі особливості старшокласників є важливими при розгляді педагогічних конфліктів, і в той же час вирішальне значення в цьому процесі має позиція вчителя.

Список використаних джерел

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте (Психологическое исследование). – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
2. Грановская Р.М. Конфликт и творчество в зеркале психологии. – М.: Генезис, 2002. – 573 с.
3. Кон И.С. Психология ранней юности: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
4. Крайг Г. Психология развития. – СПб.: Питер, 2001. – 992 с.
5. Мерлин В.С. очерк интегрального исследования индивидуальности. – М.: Педагогика, 1985. – 256 с.
6. Папуча М.В. Психология ранньої юності: Навчально-методичний посібник. – Ніжин: НДПУ, 2001. – 137 с.
7. Рыбакова М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 128 с.
8. Рыбалко Е.Ф. Возрастная и дифференциальная психология. – СПб.: Питер, 2001. – 224 с.
9. Формирование личности старшеклассника / Под ред. И.В.Дубровиной. – М.: Педагогика, 1989. – 168 с.

The article described the basic psychological features of adolescents that are important in the study of educational conflicts.

Key words: adolescent age, social situation of development, leading activities, mental tumors.

Отримано: 18.03.2010

Аналіз підходів до психологічної оцінки керівників

У статті пропонується аналіз ефективності існуючих підходів до психологічної оцінки керівників, а також розгляд компетентнісного підходу, який найповніше відповідає вимогам навчання і розвитку керівників, що проводиться на підставі їх психологічної оцінки.

Ключові слова: функціональний підхід, поведінковий (ситуативний) підхід, особистісний підхід, компетентнісний підхід, психологічна оцінка керівника.

В статті пропонується аналіз ефективності існуючих підходів до психологічної оцінки керівників, а також розгляд компетентнісного підходу, який найповніше відповідає вимогам навчання і розвитку керівників, що проводиться на підставі їх психологічної оцінки.

Ключевые слова: поведенческий (ситуативный) подход, личностный подход, компетентный подход, психологическая оценка руководителя.

В області оцінки управлінського корпусу дослідники давно намагаються створити таку модель ефективного управління, яка відображала б реальну ситуацію управлінської діяльності і відповідала б вимогам практичності і відносної легкості в оцінці виділених параметрів. У психологічній оцінці керівників існує декілька підходів, кожен з яких, безумовно, приніс позитивний внесок в оцінку особи і діяльності керівника, але, разом з тим, має і ряд недоліків. Відмінності між підходами визначаються уявленнями про те, де слід шукати ці відмінності: у здібностях, рисах вдачі, стилі керівництва, особливостях мотиваційної сфери або в попередньому досвіді. Безліч існуючих підходів можна об'єднати в чотири основні групи: функціональний, особистісний, ситуативний і компетентнісний.

Метою даної статті є аналіз ефективності існуючих підходів до психологічної оцінки керівників, а також розгляд компетентнісного підходу, який найповніше відповідає вимогам навчання і розвитку керівників, що проводиться на підставі їх психологічної оцінки.

Базою для вироблення вимог до ефективного менеджера у функціональному підході є визначення його функцій. При цьому основою для виділення функцій, під якими розуміється сукупність